

SANDORIO KAŠTŲ ĮTAKOS ŪKIŲ VEIKLOS RODIKLIAMS VERTINIMAS

Artūras Lakis

Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas

Sandorio kaštų teorijai užsienio literatūroje ekonomikos tematika skiriamas nemažas dėmesys, o Lietuvoje empirinių tyrimų šiuo klausimu beveik nėra. Analizuoti ir vertinti sandorio kaštus žemės ūkyje yra svarbu dėl dviejų priežasčių. Pirma, žemės ūkio sektoriuje sandorio kaštų apimtys yra didelės. Antra, šių kaštų rėmimas akcentuojamas Europos Sąjungos Bendrosios žemės ūkio politikos nuostatose. Straipsnio tikslas – įvertinti Lietuvos ūkininkų ūkių sandorio kaštus, susijusius su įsipareigojimais paramai gauti ir nustatyti jų įtaką ūkių ekonominiams rodikliams. Vertinant sandorio kaštų struktūrą ir dydį, taikytas statistinių duomenų lyginamosios analizės metodas, o duomenys analizei gauti apklausus paslaugų tiekėjus ir ūkininkus bei įvertinus vidutinį darbo laiką, būtiną šioms paslaugoms gauti. Įgyvendinant šį tikslą buvo apskaičiuoti ir įvertinti paramai gauti sandorio kaštų dydžiai pagal atskiras jų rūšis, nustatyti jų pokyčiai 2011 m., palyginti su 2008-aisiais, ir įtaka ekonominiams rodikliams; pateikti siūlymai, susiję su sandorio kaštų tolesniu vertinimu.

Raktiniai žodžiai. transakcinės sąnaudos, žemės ūkio sektorius.

JEL kodai: B520, D230.

Įvadas

Tyrimo aktualumas. Sandorio kaštų teorija teigia, kad sąveikos arba sutarčių sudarymas, įgyvendinimas ir priežiūra kainuoja. Nors šiai teorijai užsienio literatūroje skiriamas nemažas dėmesys, Lietuvoje tyrimų šiuo klausimu beveik nėra. Pagrindinės priežastys yra susijusios su sandorio kaštų vertinimo metodikos, rodiklių sistemos ir duomenų trūkumu.

Tą patį galima pasakyti ir apie žemės ūkio sektorių. Analizuoti ir vertinti sandorio kaštus žemės ūkyje yra svarbu dėl dviejų priežasčių. Pirma, dėl žemės ūkio daugiafunkcinio pobūdžio, sandorio kaštų rūšys ir apimtys didėja. Antra, Europos Sąjungos Bendrosios žemės ūkio politikos nuostatose akcentuojamas sandorio kaštų rėmimas.

Darbo tikslas – įvertinti Lietuvos ūkininkų ūkių sandorio kaštus, susijusius su įsipareigojimais paramai gauti ir nustatyti jų įtaką ūkių ekonominiams rodikliams.

Tikslui įgyvendinti keliami tokie **uždaviniai**: apžvelgti tyrimus apie žemės ūkio sandorio kaštų vertinimą; apskaičiuoti ir įvertinti paramai gauti būtinų sandorio kaštų dydžius pagal atskiras jų rūšis; nustatyti jų pokyčius 2011 m., palyginti su 2008-aisiais, ir įtaką ekonominiams rodikliams; pateikti siūlymus, susijusius su sandorio kaštų tolesniu vertinimu.

Tyrimo metodika. Apžvelgiant mokslininkų tyrimus apie žemės ūkio sandorio kaštus, naudoti mokslinės literatūros analizės, apibendrinimo, sintezės ir euristinis metodai, o vertinant sandorio kaštų struktūrą ir dydį, taikytas statistinių duomenų lyginamosios analizės metodas, ypatingą dėmesį skiriant absoliučių ir santykinų finansinių rodiklių analizei. Sandorio kaštų dydis buvo apskaičiuotas įvertinus taisyklėse

paramai gauti nurodytų būtinų dokumentų kiekį ir su paramos gavimu susijusias papildomas išlaidas reikalingoms paslaugoms gauti. Paslaugų kainos nustatytos apklausus paslaugų tiekėjus (verslo planų rengimo, konsultacinių paslaugų įkainiai, paskolų palūkanos, pažymų išdavimo kainos), taip pat apklausus 15 ūkininkų, teikusių paraišką paramai gauti, dėl laiko, reikalingo gauti būtinus dokumentus ar naudojantis papildomomis paslaugomis. Laikas, reikalingas gauti būtinus dokumentus įvertintas darant prielaidą, kad už jį mokamas minimalus darbo užmokestis. Įtaka ūkių ekonominiams rodikliams nustatyta pagal sandorio kaštų dalies ūkio pelne ir paramoje rodiklius. Tyrime nagrinėti tik didesni kaip 150 ha ūkininkų ūkiai, įtraukti į Ūkių apskaitos duomenų tinklą (ŪADT).

Tyrimų apie žemės ūkio sandorio kaštų įvertinimą apžvalga. Sandorio kaštų teorijos pagrindu galima laikyti R. Coase, kuris 1937 m. savo darbuose sandorio kaštus įvardijo kaip „naudojimosi rinkos mechanizmu sąnaudas“. Šiuolaikinių mokslininkų darbuose ši sąvoka įgijo platesnę prasmę, nes jos apima visas sąnaudas, kurios atsiranda verslo bendradarbiavimo srityje, nepriklausomai nuo to, kur jis vyksta – ar rinkoje tarp atskirų ūkio subjektų, ar ūkio subjekto viduje.

J. E. Hobbs (1997), R. Vakis (2003) bei I. Maltoglou ir A. Tanyeri-Abur (2004) darbuose buvo išskirtos skirtingos sandorio kaštų rūšys atskirose žemės ūkio gamybos fazėse. Jie nustatė, kad šie kaštai galėtų būti priskirti pastoviuųjų išlaidų grupei ir skaičiuojami proporciniu dydžiu nuo visų gamybos sąnaudų. Šie mokslininkai taip pat pabrėžė, kad minėtos proporcijos yra skirtingos pradedantiems veiklą ir jau turintiems ilgalaikę patirtį, taip pat priklauso nuo ūkio dydžio, veiklos tipo, vietovės.

O. E. Williamson (2010), K. Falconer (2000, 2002) ir A. Vatn (2002) atkreipė dėmesį į tai, kad sandorio kaštai ypač išauga žemės ūkio gamintojams dalyvaujant vienoje ar kitoje paramos schemoje, kurioje būtina prisiimti daug finansinių, aplinkosauginių ir kt. įsipareigojimų. Minėtų sandorio kaštų nustatymas yra svarbus elementas įvertinant žemės ūkio politikos priemonių dydžius. E. Mettepenningen, A. Verspecht ir G. Van Huylenbroeck (2009) nustatė, kad šios sąnaudos sudaro 15 proc. nuo visų išlaidų ir net ketvirtadalį kompensacinės išmokos dydžio. K. P. Hasund (2013) tyrinėdamas sandorio kaštus ir agrarinės aplinkosaugos priemonių įgyvendinimą, pabrėžė sandorio kaštų minimizavimo svarbą. A. Verspecht, G. Van Huylenbroeck ir M. Haese (2005) pasiūlė sandorio kaštus minimizuoti didinant ūkininkų derybines galias, o valdžios institucijoms didesnę dėmesį skirti diegiant naujas politikos priemones (ypač struktūrinės paramos), kuriose nustatyti reikalavimai, plečiantys sandorio kaštus.

M. Wever, N. Wognum, J. Trienekens ir O. Omta (2009) nustatė, kad sandorio kaštų dydis priklauso nuo ūkio valdymo kokybės: blogesnis valdymas lemia didesnius sandorio kaštus. Taip pat tyrimas atskleidė, kad šių kaštų dydį lemia nuosavybės forma bei gamybos mastas. Šio tyrimo rezultatai galėtų būti naudingi Lietuvos ekonomistams agrarininkams, siekiantiems įvertinti sandorio kaštų dydį lemiančius veiksnius šalies ūkininkų ūkiuose. M. Vassalos, W. Hu, T. A. Woods, J. Schieffer ir C. R. Dillon (2013) įrodė, kad sandorio kaštų dydį lemia rinkos struktūra. Tai ypač aktualu žemės ūkio veiklai, kai gamintojai dirba beveik tobulo konkurencijos sąlygomis, o produkciją parduoda oligopsoninėje rinkoje.

O. Cadot, L. Dutoit ir M. Olarreaga (2009) pabrėžė, kad sandorio kaštai, dėl pakankamai didelių jų apimčių, yra ypač svarbūs šalims, pereinančioms į rinkos santykiais grįstą ekonomiką. Centralizuoto administracinio valdymo sąlygomis šie kaštai nebuvo pakankamai tyrinėjami ir vertinami. Šie mokslininkai minimizuoti sandorio kaštus siūlo panaudojant visas galimas informavimo priemones. Prie tos pačios tyrėjų grupės priskirtinas ir N. Curry (2013), kuris nustatė, kad sandorio kaštų apimtys yra tampriai susijusios su žiniomis ir informavimu. Šią mintį toliau plėtojo ir J. A. Escobal, D. Caverio (2012), tyrinėdami sandorio kaštų įtaką smulkiųjų ūkių ekonomikai, o J. K. S. Kung ir Y. Bai (2011) – konsolidacijos lygiui. Informavimas, kaip teigė J. Jang ir F. Olson (2010), tyrinėdami sandorio kaštus JAV ir ES per eilę metų, svarbus ir dėl to, kad didėja jų rūšys ir dydžiai.

Taigi užsienio mokslininkų darbai rodo, kad svarbu nustatyti ne tik sandorio kaštų rūšis ir apimtis, bet ir jų dydį lemiančius veiksnius bei įtaką ūkių rezultatiniams rodikliams.

Sandorio kaštų struktūra ir dydis, jų įtaka ūkių ekonomikai. Sandorio kaštų vertinimas – gana sudėtingas procesas, nes tarp ekonomistų trūksta vieningo požiūrio į sandorio kaštų rūšis, jų apibūdinimą ir apskaičiavimo metodus, sudėtinga atskirti sandorio ir gamybos sąnaudas bei dėl sandorio kaštų alternatyvaus pobūdžio. Be to, sandorio kaštai, su kuriais susiduria ūkiai, labai skiriasi priklausomai nuo ūkio dydžio, organizacinės struktūros, veiklos pobūdžio ir tikslų.

Žemės ūkio technologijos nuolat tobulėja, griežtėja ir vartotojų reikalavimai maisto produktų kokybei. Prekiniai ūkiai, dalyvaujantys rinkoje, norėdami joje išsilaikyti privalo atitikti reikalavimus, todėl susiduria su augančiu kvalifikuotos darbo jėgos poreikiu, jiems būtina nuolat sekti situaciją rinkoje, investuoti į naujas technologijas, o investicijoms naudoti skolintas lėšas. Natūriniai ir pusiau natūriniai ūkiai daugiausia patys suvartoja tai ką pagamina, todėl jiems nėra būtinybės taikytis prie rinkos reikalavimų. Išnagrinėjus įvairių sandorio kaštų dydžius Lietuvos ūkiuose, matyti, kad šie kaštai skiriasi natūriniais ir pusiau natūriniais ūkiams bei prekiniais ūkiams (1 lentelė).

1 lentelė. Sandorio kaštai skirtingo dydžio ūkiuose

Veiklos sritis	Natūriniai ir pusiau natūriniai ūkiai (maži ūkiai)	Prekiniai ūkiai (dideli ūkiai)
Kvalifikuotas darbas	+	+++
Rinkos žinios	+	+++
Techninės žinios	+	+++
Produkto kokybės garantija	+	+++
Produkcijos rinkos	+	+++
Finansai ir kapitalas	-	+++
Rizikos valdymas	-	+++

- nebūtinai, + mažai būtinai, +++ būtinai

Kaip matyti, prekiniai ūkiai patiria žymiai didesnius sandorio kaštus palyginti su mažais ūkiais, kuriems nėra būtinybės šioms išlaidoms, nes jie tik maža dalimi dalyvauja vietinėje rinkoje ir nedalyvauja struktūrinės politikos priemonių scheme. Jie, kaip rodo praktika, dėl savo izoliacijos nuo išorinių veiksnių, iš viso neturi poreikio sąnaudoms, susijusioms su finansais ir kapitalu bei rizikos valdymu.

Detaliau patyrinėjus prekinis ūkius, kurie naudojami ES struktūrine parama ir dėl to patiria papildomus sandorio kaštus, išskirtinos tokios jų rūšys: mokymo ir informacijos gavimo, apskaitos ir planavimo, dokumentų tvarkymo ir finansinės veiklos sąnaudos. Mokymo ir informacijos gavimo sąnaudos susidaro dėl reikalavimo išklausti minimalius ūkininkavimo žinių kursus, įgyjant žaliąjį diplomą ir siekiant nuolat gauti informaciją. Apskaitos ir planavimo sąnaudos susidaro tvarkant buhalterinę apskaitą, rengiant verslo planą ir vertinant ūkio gamybinius ir ekonominius rodiklius. Pažymėtinas didelis reikalingų paramai gauti dokumentų (pažymų) kiekis ir su tuo susijusios sąnaudos. Prie finansinės veiklos sąnaudų priskirtinos įvairios įmokos ir mokėjimai (gyvybės draudimas, palūkanos už kreditą, Garantinio fondo mokestis ir pan.). Sandorio kaštai 2008 ir 2011 m. pateikti 2 lentelėje. Skaičiavimuose panaudota sąlyga, kad ūkis investicijų finansavimui panaudoja 500 tūkst. Lt paskolą. Kiti duomenys gauti apklausus minėtų paslaugų tiekėjus bei įvertinus vidutinį darbo laiką, būtiną šioms paslaugoms gauti.

2 lentelė. Sandorio kaštai pasirinktuose (virš 150 ha) Lietuvos prekinuose ūkininkų ūkiuose, 2008 ir 2011 metai, tūkst. Lt/ūkiui

Transakcinių sąnaudų rūšis	2008 metai	2011 metai
Mokymo ir informacijos gavimo	0,9	0,6
Apskaitos ir planavimo	25,0	15,0
Dokumentų tvarkymo	0,8	0,5
Finansinės veiklos	116,5	99,9
Iš viso	143,2	116,0

2011m., sumažėjus kai kurioms sandorio kaštų rūšims, beveik penktadaliu sumažėjo jų apimtys ir tai turėjo teigiamą įtaką ūkių rezultatiniams rodikliams. Šio reiškinio pagrindinė priežastis – reikalavimų paramai gauti supaprastinimas ir kai kurių sandorio kaštų rūšių atpiginimas ar panaikinimas. Sandorio kaštų, skaičiuojant vienam hektarui žemės ūkio naudmenų, sumažėjo 17 proc. (2011 m., palyginti su 2008 m.). Minimiu laikotarpiu, padidėjus išlaidoms (9 proc.) ir sumažėjus bendrajam pelnui su parama (7 proc.), sandorio kaštų sumažinimas teigiamai paveikė ūkių ekonomiką (3 lentelė).

3 lentelė. Ekonominių rodiklių pokytis pasirinktuose (virš 150 ha)* Lietuvos prekinuose ūkininkų ūkiuose 2011 m., palyginti su 2008-aisiais, Lt/ha

Ekonominis rodiklis	2008 metai	2011 metai	Pokytis, proc.
Bendroji produkcija	2577	2633	102
Išlaidos	2089	2271	109
Bendrasis pelnas	488	362	74
Parama	1248	1259	101
Bendrasis pelnas su parama	1736	1621	93
Sandorio kaštai	492	409	83

*Pagal ŪADT duomenis ūkių, valdančių virš 150 ha ŽŪN, vidutinis turimas žemės plotas 2008 m. sudarė 291 ha, 2011 m. – 284 ha.

Lentelėje nurodyti sandorio kaštai yra susiję tik su įsipareigojimais paramai gauti. Nors jų dalis paramoje sumažėjo nuo 39 proc. 2008 m. iki 32 proc. 2011 m., o bendrajame pelne, kartu su parama, nuo 28 proc. 2008 m. iki 25 proc. 2011 m., padidindama teikiamos paramos efektyvumą, sandorio kaštų apimtys išlieka gana didelės. Jų svarba taip pat akcentuojama ES teisiniame dokumente „Pasiūlymas dėl Europos Parlamento ir Tarybos reglamento dėl paramos kaimo plėtrai, teikiamos Europos žemės ūkio fondo kaimo plėtrai (EŽŪFKP) lėšomis“, kuriame pristatomos BŽŪP nuostatos 2014–2020 m. Šiame dokumente sandorio kaštus siūloma kompensuoti – iki 20 proc. nuo kompensacinės išmokos dydžio.

Lietuvoje iki šiol nėra išsamių vertinimų kokią dalį sandorio kaštai sudaro nuo įvairių KPP priemonių kompensacinių išmokų. Suprantama, kad dalyvavimas KPP priemonėse, kaip ir bet kuris bendradarbiavimas verslo srityje, susijęs su papildomomis sąnaudomis. Tačiau šio bendradarbiavimo efektyvumas ir keliamų tikslų įgyvendinimas tiesiogiai priklauso nuo sąnaudų dydžio, palyginti su gaunama nauda.

Išvados

1. Lietuvoje per mažai dėmesio skiriama sandorio kaštų vertinimui, nes trūksta vieningo požiūrio į sandorio kaštų rūšis ir apibūdinimą, sudėtinga atskirti sandorio ir gamybos sąnaudas, palyginti mažai siūlymų minimizuoti sandorio kaštus.

2. Sandorio kaštai yra tikslinio pobūdžio. Išskirtini sandorio kaštai susiję su ES BŽŪP. Valdžios institucijos turėtų atkreipti didesnę dėmesį diegiant naujas politikos priemones (ypač struktūrinės paramos), kuriose nustatyti reikalavimai šiuos kaštus didina.

3. Atlikus 2008 m. ir 2011 m. sandorio kaštų, susijusių su įsipareigojimais paramai gauti vertinimą, matyti, kad jų apimtys sumažėjo ir tai turėjo teigiamą įtaką ūkių rodikliams, taip pat ir teikiamos paramos efektyvumui. Šio reiškinio pagrindinė priežastis – reikalavimų paramai gauti supaprastinimas ir kai kurių sandorio kaštų rūšių atpiginimas ar panaikinimas.

4. Į ŪADT išlaidų rodiklių sąrašą reikėtų įtraukti sandorio kaštų rodiklį, nes 2014–2020 m. finansiniam laikotarpiui yra agrarinės aplinkosaugos priemonių, kuriose numatomas sandorio kaštų kompensavimas.

5. Reikalingi moksliniai tyrimai, kuriuose atsispindėtų sandorio kaštų apimtys pagal jų tikslinį pobūdį.

Literatūra

1. Cadot, O., Dutoit, L., Olarreaga, M. (2010). Barriers to exit from subsistence agriculture. Trade Adjustment Costs in Developing Countries: Impacts, Determinants and Policy Responses (Guido Porto and Bernard Hoekman eds.). – The IBRD/World Bank. No. 90.
2. Curry, N. (2013). Planning and policy documents as transactions costs: the case of rural decision-making in England // *Land Use Policy*. No. 30 (1).
3. Escobal, J. A., Cavero, D. (2012). Transaction Costs, Institutional Arrangements and Inequality Outcomes: Potato Marketing by Small Producers in Rural Peru // *World Development*. No. 40 (2).
4. Falconer, K., Saunders, C. (2002). Transactions costs for SSSIs and policy desing // *Land Use Policy*. No. 19.
5. Falconer, K. (2000). Farm-level constraints on agri-environmental scheme participation: a transactional perspective // *Journal of rural studies*. No. 16 (3).
6. Hasund, K. P. (2013). Indicator-based agri-environmental payments: A payment-by-result model for public goods with a Swedish application // *Land Use Policy*. No. 30 (1).
7. Hobbs, J. E. (1997). Measuring the importance of transaction costs in cattle marketing // *American Journal of Agricultural Economics*. No. 79 (4).
8. Jang, J., Olson, F. (2010). The role of product differentiation for contract choice in the agro-food sector // *European Review of Agricultural Economics*. No. 37 (2).
9. Kung, J. K. S., Bai, Y. (2011). Induced Institutional Change or Transaction Costs? The Economic Logic of Land Reallocations in Chinese Agriculture // *Journal of Development Studies*. No. 47 (10).
10. Maltoglou, I., Tanyeri-Abur, A. (2004). Transaction Costs, Institutions and Smalholder Market Integration: Potato producers in Peru. Paper presented at the 85th EAAE Seminar: Agricultural Development and Rural Poverty under Globalization: Asymmetric Processes and Differentiated Outcomes. – Florence, Italy.
11. Mettepenningen, E., Verspecht, A., Van Huylenbroeck, G. (2009). Measuring private transaction costs of European agri-environmental schemes // *Journal of Environmental Planning and Management*. No. 52 (5).
12. Vakis, R., Sadoulet, E., De Janvry, A. (2003). Measuring transactions costs from observed behavior: Market choices in Peru. – Berkeley: University of California.
13. Van Huylenbroeck, G., D'Haese, M., Verspecht, A. (2005). Methodology for analysing private transaction costs. – Ghent: Ghent university.
14. Vassalos, M., Hu, W., Woods, T. A., Schieffer, J., Dillon, C. R. (2013). Fresh Vegetable Growers' Risk Perception, Risk Preference and Choice of Marketing Contracts: A Choice Experiment. 2013 Annual Meeting. – Orlando: Southern Agricultural Economics Association.
15. Vatn, A. (2001). Transaction costs and multifunctionality. Paper presented at the Workshop on multifunctionality. – Paris.
16. Wever, M., Wognum, N., Trienekens, J., Omta, O. (2010). Alignment between chain quality management and chain governance in EU pork supply chains: A Transaction-Cost-Economics perspective // *Meat science*. No. 84 (2).
17. Williamson, O. E. (2010). Transaction cost economics: The natural progression // *Journal of Retailing*. No. 86 (3).

EVALUATION OF INFLUENCE OF THE TRANSACTIONS COSTS ON FARM'S ECONOMIC PERFORMANCE

Artūras Lakis

Lithuanian institute of agrarian economics

Summary

While the body of descriptive and theoretical literature on transactions costs is extensive, the empirical literature has been lagging. The evaluation of the transactions costs in agriculture is important for two main reasons. Firstly, transactions costs in agriculture are very high. Secondly, European Union's Common Agricultural Policy aims to support these costs. The purpose of this paper is to assess Lithuanian farmers' transactions costs related to commitments for support and determine their impact on the farm's economic performance. In this paper a comparative analysis of statistical data was performed. Data on transactions costs were collected through interviews with service providers and farmers. In this paper was described the theoretical literature, identified Lithuanian farmers' transactions costs related to commitments for support, presented the impact of these costs on the farm's economic performance and provided recommendations related to further evaluation of transactions costs in agriculture.

Key words: agricultural sector, transactions costs.

JEL codes: B520, D230.